

**ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKA BAĞLAMINDA 1919-1922
DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI**

***“Turkish Foreign Policy Between 1919 and 1922 in Context of
Atatürkist Foreign Policy”***

*Fahri YETİM**

ÖZET

20. Yüzyılın özgün gelişmeleri içinde yer alan ve bağımsız Türk devletinin kurulmasıyla sonuçlanan Milli Mücadele'nin gerçek niteliklerinin tam olarak kavranabilmesi için bu mücadelenin diplomasi cephesini oluşturan dış politika boyutunun da bilinmesi özel bir önem taşır. İmparatorlukların çözüldüğü ve ulus devlet olgusunun yükselişe geçtiği Birinci Dünya Savaşı sonunda, Osmanlı İmparatorluğu sona ererken yeni Türk devletinin doğuşuna giden yolda verilen mücadelenin temel karakteristiği, emperyalizmi karşısına almasıydı. Yüzyılların paylaşım projelerine dayanan ve dönem konjonktürünün de avantajlarına sahip emperyalist bloğa karşı verilen bu mücadelenin esasları, Türk ulusunun tarihsel ihtiyaçları ve Atatürk'ün belirlediği temel ilkeler çerçevesinde belirlenmiştir. Bu açıdan ele aldığımız dönemde yürütülen Türk dış politikasının özelliklerinin bilinmesi; tarihsel yönden olduğu kadar, günümüz dış politikasının doğru tespit edilmesi ve yürütülmesi bakımından da büyük önem taşır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Dış Politika, Milli Mücadele, Emperyalizm, Türkiye.

ABSTRACT

In order to comprehend the real nature of the national struggle fully, which was one of the peculiar developments of the 20th century and ended in the formation of a new independent Turkish state, it is crucial that one

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

also has to know the political dimensions of this struggle with respect to the diplomatic struggle of the time. The unique characteristic of the struggle leading to the establishment of a new Turkish state in the last days of the Ottoman Empire, which was characterized by the rise of the concept of the national state, was its opponence with the imperial powers. The basic principles of this struggle waged against the imperial powers who had long planed to partition the Otoman Empire and had had all the advantages of the conjuncture of the period, were shaped by the principle rules of Atatürk and the historical needs of the nation. Therefore, the need to know the nature of the Turkish foreign policy of the period under study, both historically and in terms of the establishment and implementation of the contemporary foreign policy acurretely, is essential.

Key Words: Atatürk, Foreign Policy, National Struggle, İmperialism, Turkey.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilirken, her iki devlet yapısındaki benzerlik ve farklılıkların dış politikaya yansması bu sonucun elde edilmesinde oldukça etkili olmuştur. Savaş sonrası konjonktüründe ortaya çıkan genel tabloya bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu özelinde yaşanan sürecin genel bir olgusal nitelik kazandığı, imparatorluklar açısından bir anakronizm dönemine girildiği görülmektedir.

Bu dönemsellik içinde ortaya çıkan dinamiklerden biri olan Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşı yürütülürken bunun temel araçlarından biri olan Türk dış politikasında; kültürel boyut (Asya, Ortadoğu/İslam, Batı), tarihsel boyut, stratejik boyut (Türkiye'nin coğrafyası, bölgesel güvenlik çemberi ve ikilemleri, Türkiye'den geçen dünya güç eksenleri), içyapısal boyut gibi parametreler rol oynamıştır.

Tam bağımsızlık, milli bir devlet kurmak, modernleşme gibi ilkesel yaklaşımlarla yürütülen Türk dış politikasında; emperyalist bloğun iç gelişmelerinden yararlanmak için reelpolitik, revizyonizm, yerine göre statükoculuk gibi pragmatik yaklaşımlar da sergilenmiştir.

İBÖLÜM: KONJONKTÜREL DURUM

1.1.Uluslararası Ortam ve Dinamikler

I.Dünya Savaşı sonu itibarıyla ortaya çıkan yeni dönem; siyasal ve ekonomik anlamda (hegemonya güçleri açısından) genel olarak yeni sömürgecilik (*neo colonialism*) diye adlandırılan dönemdir. Esasen bu süreç 1914’de başlamış ve 1945’e kadar sürmüştür. Bu dönem; İngiltere ve Fransa gibi başat güçlerin yanı sıra İtalya ve Almanya gibi revizyonist devletlerin de sahneye çıktıkları bir dönemdir. Siyasal rejimler açısından çok uluslu devletlerin tam bir çözülme dönemine girdiği dönem olup bu savaş sonunda birçok büyük imparatorluk (Hohenzoller-Almanya, Habsburglar-Avusturya-Macaristan, Romanoflar-Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu) çökmüştür.

Bu dönem, aynı zamanda modern anlamda XVIII ve XIX. yüzyıllarda başlayıp gelişen ulus devlet olgusunun yükselişe geçtiği bir dönemdir.

Dönemin Türkiye açısından özelliği; bu büyük savaşın galipleriyle imzalanan Mondros Mütarekesi sonucunda Türk yurdunun yine bu devletler tarafından paylaşım ve işgali durumu şeklinde idi. Türk ulusu, İmparatorluktan ulusal devlete uzanan tarihsel kader yolculuğunda bu devletler (Düvel-i Muazzama: İngiltere, Fransa, İtalya) ile karşı karşıya idi.

Bu ortamda filizlenen Milli Mücadele’nin başlangıcında Anadolu’nun hali haraptı; ama Osmanlıya Sevr’i kabul ettiren müttefiklerin de Anadolu’yu daha fazla sıkıştırarak durumları yoktu. Bu ülkeler aynı zamanda kendi aralarında da sorunluydular. İngiltere’nin 1916 ve 1917’de Fransa ve İtalya’ya söz verdiği toprakları kendine mal etmesi bu iki ülkenin İngiltere’ye karşı bir ölçüde yabancılaşmasına yol açmıştı. İtalya, Adriyatik’te ve Antalya’da İngiltere’ye danışmadan hareket ediyor; İngiltere de kendisine vaad ettiği İzmir bölgesini Yunanistan’a vererek İtalya’yı cezalandırıyordu.

Fransa bir taraftan Almanya’ya daha sıkı bir abluka uygulamak istiyor, İngiltere engelinden rahatsızlık duyuyor, Musul ve Antep’in İngiliz işgaline uğramasına tepki gösteriyordu. Bu rahatsızlık daha da büyüyecek ve Türk dış politikasının da etkisiyle Anadolu’da ilerleyen Yunanistan, bir süre sonra yalnız başına kalacaktır(Oran, 2002: 98-101). Bir başka faktör; Rusya’da kurulan Bolşevik rejiminin oturmasıyla Sovyetler Birliği’nin Batı sistemi karşısına yeni bir güç olarak çıkmasıydı.

Uluslararası ortam açısından bir başka unsur da ABD Başkanı Woodrow Wilson’un; 8 Ocak 1918’de yayınladığı 14 maddelik bir paketle

sömürgeci devletlere verdiği “self-determinasyon” (ulusların kendi geleceklerini kendilerinin tayin etme hakkı) mesajıydı ki bu prensip dönem konjonktürünün oluşmasında etkili olan faktörlerden biri olmuştur.

1.2. İç Ortam ve Dinamikler

Bu konjonktürel ortamda Türk halkı; Mondros Mütarekesi sonucunda devletiyle, ülkesiyle hatta milletiyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Dolayısıyla tam bir kurtuluş (varoluş) mücadelesi verilecekti

1919’da Milli Mücadele başladığında bu savaşı götürmenin maddi olanakları sınıra yakındı. Ülkede ilkel sanayi ve ticaret adına ne varsa işgal altında birkaç kıyı kentinde toplanmıştı. Ankara–Eskişehir arası trenle 22 saattti. Ülkede çivi bile üretilemiyordu. Son derece yoksulluk içinde çok cepheli savaşın sürdüğü Anadolu’da durmadan isyanlar çıkıyor, Ankara bu isyanlarla baş etmekte zorlanıyordu. Bu isyanların dinamiklerinden olan İstanbul’daki şeyhülislamlık ve halifelige karşı mücadele verilirken Milli Mücadele’nin, halife-sultan ve İslamı kurtarmak için yapıldığı da dile getiriliyordu.

Eşraf; ulusal değil yerel düzeyde bilinçle hareket ediyordu. Mahalli kurtuluş çareleri karşısında Mustafa Kemal’in temsil ettiği aydınların ulusal vizyona ulaşmayı sağlayacak yönetsel becerileri bulunmuyordu.

Böylesine elverişsiz bir ortamda Ankara’nın ulusal bağımsızlık savaşını; irade gücünün yanı sıra iki olay (İzmir’in işgali ve Sevr, Doğu’da bir Ermenistan’ın kurulması) tetikledi (Oran, 2002:103).

Bu aşamada sarayın (Osmanlı yönetiminin) “kurtuluş” (!) tezlerine bakıldığında; ulusal vatan anlayışından ve bağımsızlık düşüncesinden yoksun, teslimiyetçi yaklaşımı Türk ulusunun geleceği açısından Anadolu’da gelişen “ulusal bağımsızlık hareketini” diyalektik olarak güçlendiren bir başka faktör olmuştur.¹

II. BÖLÜM: TÜRK DIŞ POLİTİKASININ AMAÇLAR

2.1.Milli Bir Devlet Kurmak

Atatürk, Osmanlı Devleti’nin çok milletli yapısıyla dağılmaya mahkûm olduğunu olaylar içinde yaşayarak görmüştü. Bu nedenle Osmanlı

¹ Bu dönemde ortaya çıkan, geliştirilen kurtuluş görüşleri, devlet ana tezleri ve yan tezler için bkz: Bülent Tanör, **Kurtuluş- Kuruluş**, İstanbul 1997, s. 37 vd.

İmparatorluğu'nun temel unsurunu oluşturduğu halde yok olmağa doğru sürüklenen Türklerin artık kendi milli devletlerini kurmaları gerektiği inancıyla hareket etti. Bu aynı zamanda çağın gereği idi. Dolayısıyla Milli Mücadele'nin dış politikasını bu düşünce üzerine inşa etti. Bu politika aynı zamanda panturanizmin ve panislamizmin anakronik sayıldığı bir politikaydı (Atatürk, 1989: 216).

2.2. Tam Bağımsızlık

Milli kurtuluş hareketinin temel amacı; mandacılık ve himaye anlayışlarından uzak "tam bağımsızlık" olarak belirlendi. Milli Mücadele'nin hemen başında bu amaç Atatürk tarafından şu şekilde ifade edildi. "... *Efendiler bu vaziyet karşısında tek bir karar vardı. O da hakimiyet-i milliyeye müstenid, bilâ kaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek. ... Binaenaleyh ya istiklal ya ölüm*" (Atatürk, 1983: 12-13).

Bu düşünceye Milli Mücadele'nin tüm aşamalarında ve Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da (Atatürk dönemi) titizlikle riayet edilmiştir.

2.3. Modernleşme (Batılılaşma) ve Demokratlaşma

Atatürk döneminde Türkiye'nin batıya yönelen dış politikası, kültür alanında Batı ile bağlar kurmak ve modernleşme çabası ile yürütülmüştür. Bu anlayış, çağdaşlaşma hedefinin politikaya yansımalarıdır (Gönlübol, 1995: 237-251).

Amaçlarını bu başlıklar altında topladığımız Atatürk'ün dış politikasını temel niteliklerini ise; gerçekçilik, taktikte ustalık, diyaloga açık olmak, dünü, bugünü, yarını başarılı kavrayış, güvenilirlik, kendi gücüne dayanma fakat gerektiğinde ittifaka girme, aktif fakat serüvencilikten uzak bir dış politika, milliyetçi ve insaniyetçi, batılılaşma çabaları ve sömürge dünyasıyla (mazlum milletlerle) ilgilenmesi (Gönlübol, 2000: 13-20) şeklinde özetlenebilir olup, bu niteliklere uygulamalarda sıkça işaret edilecektir.

III. BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ OLUŞUMU

Milli Mücadelede Türk dış politikası kongreler sürecinde belirginleşmeye başlamıştır. Hatta bunu biraz daha geriden alıp Amasya Tamiminden başlatmak daha doğru olur. Çünkü siyasi açıdan bu belgeye baktığımızda bir ihtilal beyannamesi olduğu görülür. Dolayısıyla özellikle

dış dünyaya dönük Türk ulusunun nefsi müdafaa hakkını kullanmaya başladığının habercisidir.

Erzurum ve Sivas Kongreleri ekseninde gelişen Kurtuluş Savaşı'nda izlenecek dış politikanın iki açıdan önemi vardı. İlkin, bu toplantılarda Anadolu topraklarının bütünlüğünü korumak ve diğer devletlerle olan ilişkileri bu eksene göre değerlendirme ilkesi katılanlar arasında ortak bir payda oluşturuyordu. Fakat bunun nasıl sağlanacağı konusunda farklı görüşler mevcuttu. Manda ve himaye ilk kez Erzurum kongresinde reddedilmesine rağmen Sivas Kongresinde bütünlüklü bir vatan oluşturma (koruma) konusunda farklı tezler çarpışmaya devam etmiştir. Kongre üyelerinin bir kısmı bunu ancak padişah ve İstanbul hükümetiyle birlikte davranılarak sağlanabileceğini düşünürken bir kısmı bunu ancak büyük bir devletin (ABD) ile mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu asker kökenli üyelerden oluşan bir başka grup; bunun ancak gerektiğinde direniş gösterecek bağımsız bir hükümet tarafından gerçekleştirilebileceğini savunuyordu. Sonunda Mustafa Kemal'in önderliğindeki üçüncü eğilim ağırlık kazanmış ve bu durum dış ilişkiler de yansımıştır. Bu çerçevede Anadolu topraklarının bütünlüğünün kabulü, diğer devletlerle girişilen ilişkilerde temel ölçüt alınmış, girişilen ittifaklar, sürdürülen diplomatik çabalar hep bu ölçüte göre belirlenmiştir. İkinci olarak da bu kongreler, Anadolu hareketinin dış dünya ile giriştiği ilişkilerde kendisini temsil edecek biçimsel bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır (Sönmezoglu, 2001: 56). Erzurum Kongresi sonrasında oluşturulan ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yürütme organı niteliğindeki Heyet-i Temsiliye, Mustafa Kemal'in liderliğinde bu te Milli Mücadele'de izlenen dış politika, kongreler sürecinde oluşup, Misak-ı Milli'de olgunlaşarak tam bağımsız, milli bir Türk devleti şeklinde formüle edilerek hukukileşmiştir. Mustafa Kemal'in önderliğinde filizlenip boy atan milli hareket TBMM'nin açılmasıyla devlet olma yoluna girmiş ve 2 Mayıs 1920'de icra vekilleri heyeti oluşturulmuştur. Bekir Sami Bey'in ilk hariciye vekili seçilmesiyle milli Türk devletinin dış politikası kurumsal düzeyde yürütülmeye başlanmıştır (Girgin, 1994: 116-117).

Mustafa Kemal Paşa'nın meclis ve hükümet başkanı seçilmesi sonucunda, Anadolu'nun işgal altında bulunmayan bölgelerini yönetme durumunda bulunan "de facto" bir hükümet kurulmuş oldu. Böylece Heyet-i Temsiliye'den daha kurumlaşmış bir yapıya sahip olan Ankara hükümeti, fiili denetimi elinde bulundurduğu bölgelerdeki halkı temsil yetkisinin olduğunu ilan ediyor, müttefiklerin elinde esir durumunda bulunan İstanbul

msil görevini üstleniyordu. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa bu sıfatla ilk icraatını 1919 Eylül başında Kafkasya'daki genel durum ve izlenecek politika ile ilgili Amerikalı General Harbord'a bir memorandum vererek gerçekleştirmiştir.²

Hükümetinin yaptığı ve yapacağı antlaşmaların kendisini bağlamayacağını açıklıyordu. TBMM 7 Haziran 1920'de İstanbul Hükümeti'nin yapacağı antlaşmaların hükümsüz sayılacağına, bir başka deyimle Ankara Hükümeti'ni uluslar arası alanda bağlamayacağı hususunu kabul etmiştir. Söz konusu kanunun metni aynen şöyledir:

Madde 1) İstanbul'un işgali olan 16 Mart 1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbul'da akdedilmiş imtiyazât ve maddin ferağ ve intikalâtı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş bilcümle muahedât-ı hafiye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecânibe verilmiş imtiyazât ve maddin ferağ ve intikalât ile ruhsatnameleri keenlemyekündür.

Madde 2) İş bu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi Heyet-i İcraiyesi memurdur (TBMM ZC, D.I, C.II, 131).

Bu cümleden olarak 10 Ağustos 1920'de Osmanlı heyeti tarafından imzalanan Sevr Antlaşması sonrasında izlenecek dış politika ile TBMM Hükümeti; bir tarafta İtilaf Devletleri, diğer tarafta onlarca desteklenen Yunanistan ile mücadele edilecekti. Ankara ulusal hükümetinin ilkeleri daha önce Misak-ı Milli konsepti içinde (milli sınırlar içinde tam bağımsız bir Türk devleti olarak) belirlenmişti. Sevr Antlaşması ise bu hedef karşısında, emperyalist devletlerce öteden beri düşünülmüş ve adım adım uygulamaya geçirilmiş bir ölüm yaklaşımını ifade ediyordu. Bu yaklaşım karşısında ulusal direniş, onurlu yaşam sürdürecektir bağımsız bir devlet kurulması için bu ölüm kararını uygulatmama savaşımı olacaktır ki, bu da emperyalist güçlere karşı bir savaşımın Doğu ulusları için ilk örneğini oluşturacaktır

² Mehmet Gönlübol ve Cem Sar'a göre Mustafa Kemal'in bu memorandumda İngilizlerle Yunanlılara karşı direnmeyi örgütleyebilmek için, zaman kazanmak amacıyla taktik bir tedbir olarak, Amerikan güdümünü desteklemiş, zamanla ulusal akım güçlü bir duruma gelince bu fikirden vazgeçmiştir. Gerçekten sadece müttefiklerin davranışına karşı bir taktikten ibaret olduğu, Mustafa Kemal'in Türk ülkesi üzerine hiçbir devletin himayesi ya da mandasını asla kabul etmeyi düşünmediği sonraki davranışlardan açıkça anlaşılmaktadır. Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara 1997,s.13-14. Ayrıca memorandumun tam metni için bkz: Yusuf Hikmet Bayur, "Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları", **Bellekten**, C.XX, Sayı 80 (Ekim 1956), s.662-667.

(Öztoprak, 1989: 111-113). Bu aşamada bu nitelikteki mücadele sürdürülürken başlıca iki araç kullanılmaktaydı; savaş ve diplomasi. Ankara hükümetinin bu iki dış politika aracını uyumlu, biri birini tamamlayan bir şekilde kullanması zorunluydu. Bu amaca yönelik olarak izlenen stratejinin ana hatları birkaç noktada toplanabilirdi. İlk, Ankara İtilaf Devletlerini dengeleyecek bir başka güç bulmak zorundaydı. Bu güç o dönemin koşullarına göre ancak Sovyetler Birliği olabilirdi.

İkinci olarak; Yunanlıların Anadolu'ya çıkışıyla iyice belirginleşen müttefikler arası anlaşmazlıklardan olabildiğince yararlanmak zorunluluğuydu. Bu konuda en önemli hedef, Yunanistan'ın mümkün olduğunca yalnız bırakılmasını sağlamak için İngiltere ile Fransa ve İtalya arasındaki anlaşmazlıkların değerlendirilmesiydi.

IV. BÖLÜM: DIŞ POLİTİKA UYGULAMALARI

4.1. Doğu Cephesi ve Sovyetler Birliği ile İlişkiler

Milli Mücadelenin öncüleri, Türkiye'nin çıkarları açısından büyük ölçüde yararlar elde etmek amacıyla Doğu ve Batı'ya karşı dikkatle hazırladıkları siyasalarını günün gereklerine göre etkin biçimde uygulamaya çalışıyorlardı. Ulusal akımın ilk günlerinde, Kemalist önderlerin Doğu siyasasını üstün tuttıkları görülüyordu; oysa İtilaf Devletleri, Kemalist Türkiye'ye onurlu bir barış önerse Batılı devletlerle uzlaşmaya varmayı yeğ tutacaklardı. Kemalistler ancak Batı ile bir anlaşmaya varılamayacağını anlayınca, dikkatlerini Doğu'ya çeviriyor; Doğu'nun Kemalist Türkiye'yi tanımakla kalmayacağına; Misak-ı Milli'nin uygulanması yolunda Türkiye'ye maddi ve manevi her çeşit yardımda bulunacağına inanmaya başlıyorlardı (Sonyel, 1977: 661).

Mondros Mütarekesi sonrasında İngilizler Kafkasya'yı işgal etmişler, burada Türkiye'ye karşı bir "Kafkas Seddi", (*cordon sanitaire*) oluşturmuşlardı.³ Daha sonra Ağustos 1919'da Batum hariç tüm Kafkasya'dan ve 7 Temmuz 1920'de Batum'dan çekilince bölgede Türk-Sovyet dengesinin kurulması ihtiyacı gündeme geldi. Türkiye yukarıda sözünü ettiğimiz yaklaşımdan hareketle Sovyetlerle ilişki kurmak amacıyla,

³ Mustafa Kemal Paşa'nın; İngilizlerin bu dönemdeki işgalleri ve stratejik planları karşısında yapılması gerekenleri içeren, Kafkasya politikasına yön veren kolordu komutanlıklarına çektiği telgraf için bkz: **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S. 15 (Mart 1956), Vesika No: 388.

26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal'in Lenin'e gönderdiği mektupla başlayan⁴ ilişkileri güçlendirmek için; 11 Mayıs 1920'de (Bab-ı Ali'ye Sevr Antlaşmasının tevdi edildiği gün) Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyeti Moskova'ya gönderdi. Heyetin amacı bir dostluk antlaşması yapmanın imkânını araştırmak ve ihtiyacımız olan para ve her türlü malzeme yardımını temin etmektir.

Türk murahhasları temmuz sonlarında Moskova'ya varmış ve 24 Ağustos 1920'de bir muahede projesi hazırlanmıştır. Ancak bu aşamada durum son derece gayri müsait idi. Bir taraftan Rusya, Lehistan ve Kırım cepheleriyle uğraşırken Kafkasya'da da Ermenilerin Türk bölgelerine karşı saldırıları söz konusuydu. Bu koşulların elverişsizliğine paralel olarak Çiçerin'in, Bekir Sami Bey'in Misak-ı Milli eksenindeki işbirliği önerisi karşısında Türkiye'nin Doğu illerinden Van ve Bitlis'te Ermenilere toprak vermesi isteği ve Türkiye'ye yapılacak yardımı bu koşullara bağlaması müzakereleri ve ilişkileri uzun bir süre felce uğratmıştır (Bayur, 1973: 66; Sonyel, 1965: 17).

Sovyetler daha sonra bu taleplerinin sırf nazari mahiyette olduğunu ve fiilen Türk topraklarının Ermenilere verilmesini istememiş olduklarını belirttikleri gibi bu nazari taleplerini de geri çekmişlerdir. Geline bu aşamada diplomatik temaslar olumlu sonuç vermiş ve Türk-Sovyet yakınlaşması gerçekleşmiş ve bu yakınlaşma Milli Mücadele basınında Türk-Sovyet İttifaknamesi adıyla değerlendirilmiştir. Türkiye ve yeni Rusya dünyayı emperyalist zulümden kurtaracak hareketin öncülerini gösterilmiştir (Hakimiyet-i Milliye, 5.10.1920).

Diğer taraftan 22 Haziran 1920'de Batı cephesinde Yunan saldırısıyla eş zamanlı başlayan Ermenilerin saldırıları karşısında, Doğu cephesi komutanı Kazım Karabekir'in ivedi karşı harekât talepleri, Mustafa Kemal Paşa tarafından stratejik durumun elverişsizliği olumlu görülmemiştir (Karabekir,1960:728). Fakat bu durum fazla uzun sürmemiş, bir süre sonra Kazım Karabekir'e taarruz için hazır olması bildirilmiştir (T.İ.H.,1965:84; Karabekir, 1960: 776).

Eylül sonlarında Ermenilere karşı başlatılan mukabil hareket sonucunda 30 Eylülde Sarıkamış, 30 Ekimde Kars ve 7 Kasımda Gümrü alınmış ve 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.

⁴ Bu mektuba Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin tarafından cevap verilmiş ve bu cevapta herhangi bir ittifaktan söz edilmemekle beraber Sovyet Hükümetinin Türk Hükümetini resmen tanıdığını bildirmiştir. Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul 1979, s.238-239.

Öte yandan Batı cephesinde Yunan işgalinin genişlemesi üzerine Ankara'da bir dönem zaaf belirmiş ve yardım karşısında Sovyet isteklerinin kabul edilmesi istenmişse de Mustafa Kemal'in sert tepkisiyle bu zaaf giderilmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken o dönem dış politikasının iki temel enstrümanı olan savaş ve diplomasi birlikte yürütülmüştür. Bu amaçla Çiçerin'in Türkiye'den Ermeniler için toprak istekleri karşısında asla Van ve Bitlis'in Ermenilere bırakılmayacağını bildiren şifreli talimat Bekir Sami Bey'e bildirilirken, (Atatürk, 1991: 371) Çiçerin'e de aynı meyanda bir ultimatom gönderilmiştir (Atatürk, 1992: 245).

Gümrü Antlaşması ile Sevr'in Ermeni projesi iflas etmiştir ve fiilen geçersizliği de ortaya çıkmıştır. Türkiye harekât sırasında ele geçirdiği Gümrü'yü Ermenistan'a geri vermiş, diğer alanlardaki istekleri Ermenistan tarafından da kabul edilmiştir. Savaş yoluyla bu gelişmeler yaşanırken Sovyetlerle olan ilişkiler de diplomatik kanallar vasıtasıyla geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bu dönem Türk-Sovyet ilişkilerinde Türkiye açısından olduğu kadar Sovyetler açısından da işbirliği ihtiyacı söz konusuydu. Bunun siyasi, askeri, stratejik ve ideolojik sebepleri vardı. Bir defa İngiltere her ikisinin de ortak düşmanı idi. Kafkaslardaki stratejik durum ve Mondros'a göre boğazlardaki İngiliz üstünlüğüne karşı işbirliği gerekiyordu. Diğer taraftan Anadolu'da İngiltere'nin desteğindeki Yunan ordusuna karşı bağımsızlık mücadelesi veren Ankara hükümetini desteklemek, Sovyetler Birliği'nin o dönemde tüm dünyada izlediği genel siyasi stratejisiyle oldukça uygundu. İdeolojik açıdan da Sovyetler, Türk kurtuluş savaşı sonunda Bolşevik tarz bir yönetim oluşturma beklentisi içine girmişler, bu amaçla Enver Paşa üzerinden bir takım manipülasyonlara girmişlerse de Mustafa Kemal Paşa'nın zamanlama ve karşı darbesi ile bu beklentiler boşa çıkarılmıştır (Akşin, 1991: 57-60). Bu beklentileri boşa çıkarsa da Sovyetler Birliği, 1 Eylül 1920'de toplanan Şark Milletleri Kongresinde, Türk Kurtuluş Savaşının desteklenmesi kararını almışlar (en azından Batı emperyalizmini yıpratıcı etkisi dolayısıyla) dır. İlişkiler bu doğrultuda seyretmesine rağmen somut işbirliğine bir türlü dönüşmemiştir. Zira Sovyetler Türk Milli Mücadelesinin geleceğinden sürekli endişe duymuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ocak 1921'de mecliste yaptığı konuşmada Türk-Sovyet ilişkilerindeki ideolojik yansımalara ilişkin dış politikanın temel yaklaşımını şu şekilde belirtmiştir: "*Bizim politikamız basittir. Milli sınırlar içinde milletin bağımsızlığı için mücadele etmeliyiz. Ruslarla olan*

ilişkilerimizde kapitalizm ve komünizm ilkelerinden ortaya çıkan sorunları konu dışı bırakmalıyız” (Atatürk, 1989: 137-138).

1921 yılı başlarında bu temel yaklaşım doğrultusunda gelişmeler yaşanırken Sovyetler, Kafkasya’da İngiltere’ye yakın bir yönetim olarak tek başına kalan Gürcistan’daki Menşevik yönetimine karşı harekete geçti. Menşevik yönetimi 14 Martta Sovyetlerden ateşkes istedi. Bu arada Batum da Rusların eline geçmişti. Böylece Kafkasya’da durum netleşmiş, Anakara ve Moskova bütün hat boyunca sınırdış olmuştur. Diğer taraftan başlangıçtan buyana Sovyetlerin Türk Kurtuluş Savaşının geleceği ile ilgili kaygılarını gideren askeri gelişmeler yaşanmış (28 Eylül 1920’de başlayan Doğu harekatı sonunda Ermeniler mağlup edilmiş, Batı cephesinde Yunanlılara karşı I. İnönü zaferi kazanılmış ve Çerkes Ethem kuvvetleri bertaraf edilmişti.) ve böylece Türk-Sovyet ilişkilerinin önündeki üç engel; a.)Sovyetlerin yukarıdaki nedenlerden dolayı ittifaka yanaşmaması, b.)Milli Mücadelenin Sovyetler tarafından doktriner değerlendirilmesi, c.) Kafkaslar meselesi ortadan büyük ölçüde kalkmış oluyordu (Armaoğlu, 1970: 893-900).

Bu olumlu gelişmeler diplomatik süreci hızlandırmış; Çiçerin tarafından Türkiye’ye atanan Budu Medivani, 1921 Şubatında Ankara’ya gelmiş ve aynı tarihlerde Rusya’ya atanan Türk büyük elçisi Ali Fuat Paşa (Cebesoy) başkanlığındaki Türk heyeti 26 Şubatta Türk- Sovyet ittifakı görüşmelerine başlamıştır. Türk heyeti artan pazarlık gücünün de etkisiyle Milli Mücadele açısından önemli kazanımlar içeren Moskova Antlaşmasını Sovyet yetkilileriyle 16 Mart 1921’de (Yusuf Kemal Tengirşek başkanlığındaki heyetin Moskova’ya varmasından sekiz ay sonra) imzalamıştır.⁵ Bu antlaşma ile Türkiye, her şeyden önce İngiltere’ye karşı güçlü bir dost kazanıyordu. Aynı durum Sovyetler için de söz konusu idi. Bu antlaşma ile Sovyetler Birliği, Sevr Antlaşmasını tanımayıp Misak-ı Millide belirlenen sınırlar içindeki Türkiye’yi ve onun hükümeti olarak Ankara’yı tanıyordu. İki ülke arasındaki bu günkü sınır kesinleşirken (Batum, Türkiye’nin liman hizmetlerinden serbestçe yararlanması koşuluyla Sovyet Gürcistan’ına bırakılıyor) antlaşmaya göre Sovyetler boğazlar üzerindeki Türk egemenliğini kabul ediyor, buna karşılık Türkiye de boğazların statüsünün sadece Kara Deniz’e sahildar devletlerce saptanmasını öngörüyordu. Ayrıca her iki taraf da çarlık Rusya’sı ve Osmanlı Devletinden gelen her türlü siyasi ve mali antlaşmaları geçersiz ilan ediyorlardı.

Kapitülasyonlar kaldırılıyor ve tam bağımsızlığın önündeki engel kaldırılıyordu. Böylece Ankara hükümeti Doğu’da hedeflediği dış politika amaçlarına büyük ölçüde ulaşmış, esas mücadelenin sürdüğü Batı cephesinin gerisini güvenceye almıştır. Ayrıca daha önceki dönemlerde oldukça sınırlı kalmış olan Sovyetlerin yaptığı para ve silah yardımları bu antlaşmayı takiben önemli ölçüde artmış ve Milli Mücadelenin geleceğine önemli katkılar sağlamıştır.⁶

Bu antlaşmanın esas önemi; Galli İngiliz başbakanı Lloyd George dışında İtilaf Devletleri yöneticilerinin büyük bir kısmında yaptığı etkidir. Fransa ve İngiltere, Kemalistlere karşı politikalarını kısmen de olsa yumuşatmışlardır. İstanbul’daki işgal kuvvetleri komutanı General Charles Harrington, İngiliz hükümetine gönderdiği raporlarda Mustafa Kemal Paşa’nın İtilaf Devletleri tarafından daha fazla sıkıştırılacak olursa kendisini Moskova’nın kucağına atabileceğini belirtiyordu (Özgiray1998: 218). Bu görüş Harrington’un şahsi görüşü olmakla beraber geline aşamanın ve bu antlaşmanı İtilaf devletlerine karşı diplomasi cephesinde büyük bir gedik açtığı kesindir. Dolayısıyla bundan sonra Milli Mücadelede Batıya karşı diplomatik deyimle “Sovyet Kartı” oynama olanağı elde edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın bu antlaşma ile ilgili yorumu şu şekilde olmuştur: “*Rus Çarlığının ve asilzâdegânının fikr-i istila ile mahmul olan temayülâtından tamamıyla mücerred 16 Mart 1921 Moskova Muahedenamesi, aynı zamanda milli prensipleri dahilinde hareket eden, temin-i istiklal-i tam etmek isteyen Türk milletini simay-ı hakikisiyle dost Rus milletine tanıtacak bir vesikadır*” (Borak, 1980: 123).

4.2.Batılı Devletlerle Olan İlişkiler

Milli Mücadele’de İtilaf Devletlerine karşı verilen mücadelenin savaş ve diplomasi boyutu olmak üzere iki yönü vardır. Savaş boyutunda özellikle destekledikleri Yunan ordularına karşı önce 10 Ocak 1921’de I. İnönü, 1 Nisan 1921’de II. İnönü ve 13 Eylül 1921’de Sakarya zaferlerinin kazanılmasıyla askeri açıdan kesin zafere giden yol açılmış oluyordu.

⁵ Antlaşmanın metni için bkz: İsmail Soysal, **Türkiye’nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmalar**, Ankara 1965, s.5-17.

⁶ Bu güne kadar resmen açıklanmayan bu yardımlarla ilgili bir çok spekülasyon sayılabilecek görüş ve yorumlar yapılmıştır. Ayrıntılı sayılabilecek bilgiler için, bkz: Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara 1974; Yerasimos, **a.g.e**; Mehmet Saray, **Atatürk’ün Sovyet Politikası**, İstanbul 1985.

Mücadelenin bir de diplomasi cephesi vardı. Bu mücadelede Ankara hükümetinin karşısında o dönemin en güçlü devletleri olarak kabul edilen başta İngiltere olmak üzere I. Dünya Savaşının galipleri olan “Düvel-i Muazzama” yer alıyordu. Dolayısıyla bu gücün dengelenmesi gerekiyordu. Sovyetlerle sağlanan yakınlaşma bu düşüncenin başarılı bir uygulamasıydı. Fakat bu yeterli değildi. Misak-ı Milli ile özetlenen dış politika hedeflerine ulaşmak için Ankara diplomasisinin İtilaf Devletlerinin iç çelişkilerinden de yararlanması gerekiyordu (Sönmezoğlu, 2001: 62). Nitekim Mustafa Kemal de Erzurum Kongresinde, galip devletlerin ganimet paylaşımı anlaşmazlığına düşüklerine işaret ediyordu. Özellikle Yunanistan’a karşı sürdürülen askeri harekâtın başarısı, bu ülkenin diplomatik düzeyde yalnız bırakılmasıyla yakından ilgiliydi. Neticede Ankara hükümeti bu diplomatik stratejiyi küçümsenmeyecek bir başarıyla uygulayarak hedefine ulaştı.

4.2.1.Amerika Olan İlişkiler

Milli Mücadelede Türk- Amerikan ilişkileri, dönemin ABD başkanı Woodrow Wilson’un 8 Ocak 1919’da yayınladığı 14 maddelik Wilson İlkeleri ekseninde seyretmiştir. Bu ilkelerin 12. maddesi Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin egemenliğinin sağlanacağından söz ediyordu. Bu, Mustafa Kemal öncülüğündeki Anadolu hareketinin amaçlarına ters düşmüyordu. Bununla beraber o dönemde Türk- Amerikan ilişkilerine Amerikan mandacılığı konusu damgasını vurmuştur. Bir kısım aydınların da (Halide Edip, Ahmet Emin Yalman gibi) savunuculuğunu yaptığı Amerikan mandası fikri kongreler sürecinde yoğun bir şekilde tartışılmış ve en son Sivas Kongresinde geniş bir şekilde görüşülerek (Atatürk, 1983: 62) konu ABD kongresine bir telgraf çekilip gözlemlerde bulunmak amacıyla Anadolu’ya bir heyetin gönderilmesi şeklinde karara bağlanmıştır. Bu karar gereğince Kafkasya’da incelemelerde bulunmak amacıyla 22 Eylül 1919’da Türkiye’ye gelen General Harbord ile Mustafa Kemal arasında bir görüşme olmuş ve kendisine bir memorandum sunulmuştur. Daha önceki bölümde değindiğimiz bu memorandumdan bir şey çıkmamış ve bir sonra Wilson’un görevden ayrılmasıyla ilişkiler büsbütün kesilmiştir. Wilson’un yerine Harding’in gelmesiyle ABD yaklaşık yüzyıl önce başlayan Monroe doktrinine geri dönmüş ve kendisini bir süre daha dünya siyasetinden izole etmiştir.

4.2.2.İngiltere İle Olan İlişkiler

İngiltere dönemin en büyük devleti olarak Milli Mücadelede özellikle diplomasi cephesinin odağındaki devlettir.1918 Mondros ateşkesi ile global

çıkarlarına büyük bir açılım sağlayan İngiltere bu alandaki üstünlüğünü sürdürmek için üç hedefe yönelmiştir. Bolşevik Rusya'yı Anadolu'dan tecrit edecek Kafkas Seddi projesi, Osmanlı hilafet kurumunu denetim altına almak ve Doğu Akdeniz (Süveyş-Hindistan) yolunun güvenliğini sağlamak.

İngiltere Türkiye özelindeki amaçlarını gerçekleştirmek için de Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Ermenistan ve Kürtlerin desteklenmesi Sevr'in imzalatılması ve Yunanistan'ın desteklenmesi gibi araçsal unsurları kullanmıştır (Kürkçüoğlu, 1978: 62-78).

Türkiye açısından ise hedef bu araçların Türk milli devletinin kuruluşu yönünde etkisiz duruma getirmektir. Bu hedefe aşamalı bir şekilde ulaşılmıştır. Kafkas Seddi daha önce yıkılmıştı. Sevr konusunda ise ilginç gelişmeler olmuştur. Şöyle ki; bu antlaşma konusunda mimarı olan bizzat İngiltere'nin endişeleri bulunuyordu. Bu antlaşma ile ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge, Osmanlı yönetiminin Anadolu'ya taşınmasının "bir tehlike kaynağı biçimine gelebileceğini" kaydederek şunları söylüyordu:

"Yunanlılar, Trakya ve İzmir'i tutmanın kendilerine kaç mal olacağını bilmedikleri kanısındayım. Türkler, Edirne ve İzmir'i nefret ettikleri ve aşağı gördükleri Yunanlılara devretmeyi asla kabullenmeyecekler"(Sonyel, 1981: 177).

Öte yandan Sevr Antlaşması Türk kamuoyunda da Türk devletinin geleceği açısından tereddütleri gidermede turnusol kâğıdı etkisi yapmış; Milli Mücadele'ye olan halk desteği daha da artmış; antlaşma Türk aydınların çoğunluğu arasında acı tepkilere yol açmış; adeta tüm ülkede toksin etkisi yaratmıştır. Saruhan milletvekili Mustafa Necati mecliste yaptığı konuşmada; *"Bu antlaşmaya asla itaat etmeyecek; ona var gücümüzle karşı koyacağız."* derken onun ardından sözü alan Mustafa Kemal Paşa ise; *"...tüm ulusumuzun duygularını yansıtan bu heyecan ve üzüntüyü yitirmeden, bizi ölüme mahkûm eden düşmanlarımıza karşı daha dayançlı, daha etken biçimde direnme yolları aramak amacıyla oturumu erteliyorum"* (TBMM. ZC.1920:11-20).

Bu anlayışla verilen mücadele ile Sevr'in geçersizliği kanıtlanmış (Gümrü Ant.) ve Yunanistan'a karşı Batı cephesinde zaferler kazanılmaya başlanmıştır. Müttefikler TBMM ordusunun ilk zaferi kazanmasıyla uygulanamayan Sevr için ve Yunanlılara zaman kazandırmak amacıyla Londra Konferansını topladılar. Konferansa müttefikler tarafından Tevfik Paşa hükümetinin 26 Ocak 1921'de ve daha sonra da TBMM hükümetinin

davet edilmesi bir taktik idi. Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin doğrudan davet edilmesi üzerine Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyeti Londra'ya göndermiştir. Türk temsilcilerinin Londra'daki temasları müttefiklerle ve Yunanistan ile olan ve Bekir Sami Bey'in müttefik hariciye temsilcileriyle yaptığı ikili görüşmeler şeklinde olmuştur (Öztoprak, 2000:166-192). Konferans müttefiklerin Sevrce tutumu ve Türkiye'nin Misak-ı Milli ilkelerine dayanan yaklaşımı nedeniyle sonuç vermemiştir. Bununla beraber konferans sırasında Bekir Sami Bey'in müttefik devletlerin temsilcileriyle kendi inisiyatifi ile ve Misak-ı Milliye uymayan, eski kapitülasyonların devamını sağlar nitelikte maddeleri içeren antlaşmalar yapması onun istifasını gerektiren duruma yol açmış ve TBMM tarafından istifa ettirilmiştir.⁷

Yunanlıların Anadolu'daki işgalleri ve “*Megali İdea*” düşüncesi; Lloyd George başkanlığındaki İngiliz global çıkarlarının önemli bir araçsal unsuru olduğunu daha önce belirtmiştik. Ancak bu politika Batı Anadolu'daki İtalyan hedefleri ile çatışma halindeydi Fransa da durumdan memnun değildi. İngiltere'de ayrıca muhafazakârlar da Lloyd George'un maceracı politikasından memnun değildi. Kafkas Seddi projesinin yürümemesi karşısında orta ve uzun vadede Sovyetlerin Musul bölgesine inmesini önleyecek, İngiltere'ye düşman olmayan bir Türkiye, Sovyetler karşısında en önemli bir engeldi.

İngiltere açısından bu yeni durum karşısında hissedilen Türkiye'nin dostluğuna olan ihtiyaç; Türk dış politikasında izlenen gerçekçi (*reelpolitik*) anlayışın bir sonucuydu. Nitekim gelişmeler bu yönde seyretmiş ve Venizelos'un 1920 Kasımında seçimleri kaybetmesi, yerine Alman yanlısı Kral Konstantin'in gelmesi, Yunanistan'ın İngiltere'den aldığı desteği etkilemiştir (Sönmezoğlu, 2001: 65). İngiltere II. İnönü Savaşı'ndan bir süre sonra Türk-Yunan savaşında tarafsızlığını Yunanistan'a bildirmiş (Kürkçüoğlu, 1978: 138) ve bu durum da, Milli Mücadele'nin askeri yönünün ön plana çıkmasına yol açmıştır. İngiliz başbakanı Lloyd George Yunanlıların bu savaşı kaybetmelerinden sonra yakın dostu Yunanlı Sir John Stavridis'e şu açıklamayı yapıyordu: “*Siz Yunanlıların resmini bile görmek istemiyorum. Yunan kurulunun vermiş olduğu güvence bana en büyük*

⁷ Türk dış politikasının zaman zaman şahsındaki uygulamalarla tutarlılığı konusunda şüpheler uyanmasına yol açan davranışları olan Bekir Sami Bey'in istifası meselesi ve Londra Konferansı sırasında yaptığı anlaşmaların içeriği için, bkz.: İzzet Öztoprak, “Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi”, **X. Türk Tarih Kongresi**, (Ankara 22-26 Eylül 1986), C.VI, s.2773-2782.

çarpıda bulundu. Özellikle Yunan genelkurmayınca verilen resmi güvencelere inanıyordum, ama Anadolu'daki son başarısızlığınızla beni güç bir durumda bıraktınız" (Sonyel, 1981: 411). Lloyd George'un siyasasına doğrudan bir darbe indiren ve Londra Konferansının akıbetini karara bağlayan bu Mart fiyaskosu, Yunanistan'a dünya kamuoyunun sempatisini kaybettiriyor, Kemalist Türkiye'nin saygınlığını arttırıyordu. Geline bu aşama, Milli Mücadele'de 1921 yılında Türk-İngiliz ilişkilerinde nisbi bir yumuşama sağlayacak ve 1922 sonunda mütarekeye kadar gidecek ve ilişkileri savaş meydanlarından barış masasına giden yolu açacaktır. Bunda genel olarak Anadolu'nun gücünü göstermesi, Türkiye açısından Rusya'ya güvensizlik duyulması, TBMM'deki baskılar⁸... gibi faktörler de rol oynamıştır.

Yunanlılara karşı kazanılan askeri zaferler siyasi meyvelerini vermekte gecikmemiştir. Sakarya zaferinden sonra İngiliz hükümeti Ankara'ya karşı izlenen politikayı Ankara'nın lehine olarak gözden geçirme kararı almıştır.⁹ Ancak başta İngilizler olmak üzere müttefiklerin geneldeki Sevrce yaklaşımları 22-26 Mart 1922'de Paris'teki konferansta da sürmüş, Türkiye de buradan çıkan yeni(!) öneriler karşısındaki klasik (Misak-ı Milli) politikasını sürdürmüş ve bu durum büyük zafer ve Mudanya Mütarekesine kadar genelde bu şekilde devam etmiştir.

4.2..3. Fransa ve İtalya ile Olan İlişkiler

Milli Mücadelede Türk- Fransız ilişkileri dönem konjonktürü içinde İngiliz-Fransız mihverindeki genel politikaların uzantısı biçiminde gelişme göstermiş ve bu iki devletin; Milli Mücadele faktörünün de etkisiyle hesap değişikliklerine paralel bir seyir takip etmiştir. Milli Mücadele'nin başarılı bir çizgide seyretmesine paralel olarak Fransa'nın siyaseti giderek sertleşen bir eleştiriye uğramıştır. Emperyalist olarak nitelenen Fransa'ya karşı; *"hangi taraftan gelirse gelsin, milli varlığımız aleyhindeki suikastların her*

⁸ Özellikle 1921 Mayısında Bekir Sami Bey'in dışişleri bakanlığından istifa ettirilmesinden sonra TBMM'de Mustafa Kemal, artan bir muhalefetle karşılaşmıştır. Özellikle Bekir Sami Bey'in önderliğini yaptığı grup hemen barış yapılmasını ve İtilaf Devletleriyle antlaşmaya gidilmesini istemiştir. Ayrıca TBMM'de belirmeye başlayan bazı siyasi grupların da muhalefet söylemini benimsemesi karşısında Mustafa Kemal Paşa, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı yumuşayan tutumunu karşılıksız bırakmamaya itecektir. Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.161-162 .

⁹ Bu amaç doğrultusunda İngilizler, İstanbul'daki işgal kuvvetleri komutanı Harrington vasıtasıyla bir girişim başlatmışlardır. Harrington'un Mustafa Kemal'i İstanbul'a davet etmesi şeklinde başlayan diyalog girişimi, Mustafa Kemal'in bunu kabul etmemesi üzerine diğer komutanlar (Refet Paşa ve İngiliz binbaşısı Hanri) düzeyinde yapılan dolaylı görüşmelerden de somut bir sonuç çıkmamıştır. Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.193-206.

tür ve şekline karşı bütün gücümüzle karşılık vereceğiz. Emperyalist Fransa'nın arada sırada bizi aldatmak için gösterdiği gülüyüzün manasını pek iyi anlarız. İsterse Fransa, dünyanın nereye doğru gittiğini anlamamakta hala ısrar etsin" denilerek Fransız politikası adeta tehditkâr bir üslupla uyarılmıştır (Hakimiyet-i Milliye, 24.6.1920). Bu perspektiften hareketle, Fransa'nın Almanya'yı kati olarak dizginleme politikası için İngiliz desteğine olan ihtiyacı ve İngilizlerin global hedefleri ölçüsünde bulunan desteği ve karşı çıkışı gibi değişkenler Anadolu'daki Fransız işgal ve emperyal siyasetini doğrudan etkilemiştir. Nitekim bu değişkenlerin sonuçlarından biri olarak Fransızlar, İngilizlerin boşalttığı Kilikya bölgesini işgal etmişler ve bu işgalin niteliğinden dolayı (istila/ilhak) çok şiddetli bir direnişle karşılaşmışlardır. Bu aşamada ilk siyasi temas için çatışmaları durdurmak, ilişkileri yumuşatmak amacıyla Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri Georges Picot 1919 Aralık ayında Sivas'a gelerek Mustafa Kemal İle görüşmüştür. Diplomatik açıdan önemli olan bu görüşmeden Mustafa Kemal Paşa, Fransız- İngiliz çatışması hakkında iyi bir fikir edinme imkânı bulmuştur.

Kuvay-ı milliye döneminde Güney Cephesi'nde Adana yöresindeki mücadele sonunda Fransızların TBMM'den ateşkes talep etmesi (30 Mayıs1920), siyasi ilişkilere eni bir boyut kazandırmıştır. Fransa'nın bu ateşkesi İstanbul Hükümeti yerine TBMM ile yapmasıyla Fransa, Ankara Hükümetini zımnen tanımış oluyordu (Akarslan, 1995:62).

Venezelos'un, Yunan genel seçimlerini kaybetmesi (Kasım1920), Türklerle İtalyanları çok sevindirmişti. Fransız basını, bunu Sevr Antlaşmasını parçalayarak, Yunan yanlısı siyasadan Türk yanlısı siyasaya dönmek yolunda Bağlaşıklar için bir fırsat görüyor; Fransız yönetimi de bu duygulara katılıyordu (Sonyel, 1981:366-367).

Nihayet Türk-Fransız ilişkilerinde çözüme dönük somut gelişme süreci Fransızlar; II..İnönü zaferini kazanılmasından sonra Anadolu macerasından prensipte vazgeçme kararı alıp bunu Sakarya zaferinden sonra uygulamaya koymasıyla ortaya çıkmıştır. Bu amaçla Fransız diplomat Franklin Bouillon 9 Haziran 1921'de Ankara'ya geldi ve Mustafa Kemal Paşa ile uzun süren diplomatik görüşmeler yaptı. Bu görüşmelerde Bouillon, Londra'da Bekir Sami Bey ile yapılan antlaşmayı esas kabul etme girişimleri karşısında Mustafa Kemal Paşa Misak-ı Milli doğrultusundaki Türk tezini ısrarla vurgulamış ve bunu esas almayan bir anlaşmanın çözüm içermeyeceğini etraflıca açıklamıştır (Akyüz, 1988: 209-215).

Sakarya zaferinin kazanılmasıyla Fransızlar tutumunu netleştirip Güney sınırımızı belirleyen ve Fransızların Güney Cephesi'ni boşaltmasını sağlayan 20 Ekim 1921 tarihli Anakara İtilâfnâmesini (Yusuf Kemal Tengirşek-Franklin Bouillon) imzalamışlardır. Böylece Anakara hükümeti ilk defa bir Batılı ülkeyle ve kendi dış politika amaçlarına uygun bir anlaşma gerçekleştirmiş oldu. Bu suretle Doğu Cephesi'nden sonra Güney Cephesi de güvence altına alınmış oldu ve Türk ordusu bütün gücü ile Batı cephesinde mücadele etme imkânına kavuştu.

Antlaşma Fransız kamuoyunca olumlu karşılanırken İngilizlerin büyük tepkisine yol açmışsa da, Fransa İngiltere'nin bu tepkisini diplomatik yollarla tolere etmiş ve bu durum Mudanya'ya kadar bu şekilde işlemiştir (Selek, 2000:707; Melek, 1978:127).

Bu süreç içinde müttefiklerin daha önce değindiğimiz Paris önerileri sonrasındaki tutum ve yaklaşımları, Paris'te bulunan Yusuf Kemal Bey tarafından Mustafa Kemal paşaya iletilmiş (Atatürk, 1992: 423-426) ve bu süreç Türkiye tarafından hassasiyetle izlenmiştir.

Milli Mücadelede Türk-İtalyan ilişkilerine baktığımızda İngiltere'nin Avrupa ve Anadolu doğrultusundaki politikalarının İtalyanların da tepkisine yol açtığını (1917 St. Jean de Maurienne gizli antlaşmasının değiştirilmesi ve bunun Londra Konferansına yansması) görüyoruz. Bu yüzden İtalyanlar işgal döneminde diğerlerinden daha farklı bir tutum içinde görünmüşlerdir. İşgal döneminde Mustafa Kemal ile ilişki kurmuş olan Kont Sforza'nın dışişleri bakanlığı döneminde Türk-İtalyan ilişkileri daha yumuşak bir zemine oturmuştur. Bunda; İtalya'nın İtilaf Devletleri arasındaki çelişkinin en derin ülke olmasının payı büyüktür.

II. İnönü zaferinin kazanılmasından sonra başlayan (17 Nisan 1921'den itibaren Milas ve çevresindeki birlikleri Güllük'e çekmeye başlamasıyla) İtalyanların Anadolu'yu tahliye süreci gecikmeli olarak sürmüş ve Alberto Tozzi heyetinin Ankara'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden sonra ivme kazanmıştır (Çelebi, 2002: 289-312).

1922 yılı başında milli kuvvetlerin en önemli görevi, Yunan işgal kuvvetlerini Batı Anadolu'dan ve Trakya'dan çıkarmak ve Misak-ı Milli esaslarına göre barış sağlamak idi. Mustafa Kemal, 1922 yılı başlangıcında, Büyük Nutuk'unda milli hükümetin izlediği dış politikayı şöyle özetlemiştir: *“Efendiler, 1922 senesi Ağustosuna kadar da Garb devletleriyle müsbet manada ciddi münasebetler vuku bulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silah kuvvetiyle çıkarmadıkça, çıkarabilecek mevcudiyet ve*

kudret-i milliyemizi fiilen ispat etmedikçe diplomasi sahasında ümide kapılmanın caiz olmadığı hakkındaki kanaatimiz kat'i ve daimi idi..Filhakika bu günün şerait-i hayatiyesi içinde bir fert için olduğu gibi bir millet için dahi kudret kabiliyetini, esr-i fiili ile izhar ve ispat etmedikçe itibar ve ehemmiyet intizarında bulunmak beyhudedir. Kudret kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz..İnsanlık adalet ve müriüvvet icâbâtını, bütün bu evsafı haiz olduğunu görenler talep edebilir”(Atatürk, 1983: 153).

Bu düşünceden hareket edilerek tam bağımsız bir Türk devletinin kurulması için bunun kuvvet yoluyla ispatı gösterilmiş ve Batı cephesindeki seri askeri başarılar elde edilmiştir.

Büyük Taarruz zaferinin kazanılmasından sonra diplomasi trafiği hızlanmış ve müzakereler salonlara kaymıştır.26 Eylül 1922’de General Harrington- Mustafa Kemal mektuplaşması olmuş ve 28 Eylülde, İzmir’de Franklin Bouillon’un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeleri Mudanya’ya giden yolu açmıştır (Tansel, 1991: 205209).

11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi sonucunda, yeni Türk devletinin Misak-ı Milli tezi doğrultusundaki ön koşullara ulaşıldı. Mondros ateşkesinden Mudanya’ya gelindi ve nihai hedefler için yeni bir diplomatik süreç (Lozan görüşmeleri) başladı.

Ulusal Kurtuluş Savaşımızı başarı ile sona erdirmeye, askeri gücün hazırlanması ve askeri bir deha olan Mustafa Kemal’in tayin ettiği taktik ve stratejik çerçeve dairesinde kullanılması kuşkusuz bu zaferin en önemli amillerinin başında gelir. Diğer taraftan aynı süreçte dış ilişkilerde yukarıda özetlediğimiz öğeler ve kriterler içerisinde yine Mustafa Kemal’in siyasi alandaki dehasının optimal düzeyde kullanılmış olması da, askeri zaferin yanında çok önemli bir yer tutar.

SONUÇ

Milli Mücadele dönemi Türk dış politikasına baktığımızda temel hedefin tam bağımsız, milli bir Türk devleti kurmak olduğu görülür. Çok milletli Osmanlı Devleti’nin Mondros Mütarekesiyle sona ermesiyle, Milli Mücadelenin öncülüğünü yapan Mustafa Kemal Paşa’nın dönem konjonktürünü de doğru okuması sonucu çağdaş, milli Türk devleti projesi geliştirilmiş ve bu proje savaş ve diplomasi enstrümanlarının dengeli kullanılmasıyla başarıya ulaştırılmıştır. İmparatorluk dönemindeki fetih anlayışına dayanan ve bağımlılık ilişkileri üzerine kurulu kapitülasyon

olgusundan çıkan ders Mustafa Kemal'e göre tam bağımsızlıktır (Ürer, 2004: 86).

Bu dönem Türk dış politikasında iki temel özellik göze çarpmaktadır. Bağımsızlık düşüncesinin temel dinamiği olan "Kuvvay-ı Milliye Ruhu"na dayanan güçlü bir *Gerçekçilik* yanında, ölçülü, olunabilirliği kolayca ve olumsuz yönde tartışılmayacak dengeli bir *İdealizm*. Milli Mücadele'nin ana motoru olan "Kuvvay-ı Milliye Ruhu"nda çok dinamik girişimciliğe, gözüpekliliğe, ataklığa yer vardır. Hatta bu nitelikler o ruhun onsuz olmaz (*sine qua non*), ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki, bu eşsiz ruhta, us dışı hareketlere, *maceracılığa* asla yer yoktur (Bayülken, 1994: 73). Gerçekçilik (*reelpolitik*) ilkesinin altını bir kez daha çizmek gerekiyor. Panturanizm ve Panislamizm gibi anakronik düzlemde kalan anlayışlardan farklı olarak siyasal ve kültürel açıdan öz yurt eksenindeki yeni vatan konsepti Misak-ı Milli ile projelendirilmiştir. Gerçekçiliğe, bir de bu hedefe varılmasında metodolojik yaklaşım açısından (gerektiğinde kuvvet kullanma) bakmak gerekiyor. Diplomasinin gücüne inanılırken bunun emperyalist devletlerin lütfu ile gerçekleşmeyeceği bilincinden hareket edilmiştir. Dengecilik temelinde Batıcılık yapılırken; Batı'ya karşı Sovyetler ve Batı'ya karşı Batı (kâğıt üzerinde kalan imtiyazlarla Fransa ve İtalya'yı İngiltere'den ayırmak) gibi stratejiler uygulanmıştır. Bu aşamada savaş daha çok, diplomasiye zemin hazırlamıştır. Sonuçta Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmış bir milletin Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde elbirliği ile bu durumun tersine çevrildiği bir aşamaya gelinmiştir.

Mondros; emperyalizmin bir tezi idi. Diyalektik açıdan her tez gibi anti tezini de içeriyordu. Milli Mücadele ve milli Türk devleti Mondros'un anti tezi olmuştur. Dış konjonktür açısından bakıldığında Kurtuluş Savaşı tam anlamıyla bir revizyonizmdir (Lozan'a kadar). Lozan'dan sonra ise statükoculuktur. (Yurtta barış, cihanda barış). Anadolu hareketi dönemin revizyonist hareketleri içinde silaha sarılan ilk hareket olmuştur. Bu hareketin başarıya ulaşmasıyla geline Lozan Antlaşması ise; temelleri modern tarihin derinliklerine uzanan, sömürgecilik boyutuyla güçlenen ve bağımlılık ilişkileri üzerine kurulu bir düzenin ya da emperyalizmin dünya tarihinde ilk sorgulandığı belge olmuştur.

Milli Mücadele sürecinde ele aldığımız Atatürkçü dış politika, tam bağımsız ve çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sağlamıştır. Yeni Türk devletinin kuruluş ve var oluş felsefesini de belirleyen bu ilkeler salt

konjonktürel bir anlayışın sonucu değildir. Dolayısıyla günümüz Türkiye'sinin bu alandaki sorunlarının çözümünde yararlanabileceği birer laboratuvar deneyi niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- ATATÜRK, Mustafa Kemal. (1983) **Nutuk**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (1989) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, (1991) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, (1992) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKARSLAN, Mediha. (1995) **Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası ve Atatürk**, İstanbul: Arion Yayınevi.
- AKŞİN, Aptülahat. (1991) **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- AKYÜZ, Yahya. (1988) **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, (1919-1922)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARMAOĞLU, Fahir. (1973) "1920 Yılında Milli Mücadele ve Sovyet Rusya", **VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.889-900.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1973) **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1974) **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1956) " Kuvay-ı Milliye Döneminde Atatürk'ün Dış Siyaseti ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları", **Belleten**, C.XX, Sayı 80 (Ekim 1956),ss.659-699.
- BAYÜLKEN, Ü. Haluk. (1994) "Türk Dış Politikası ve Kuvay-ı Milliye Ruhu", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C. XVIII, Sayı 163, ss.72-78.
- BORAK, Sadi. (1980) **Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Geçmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri**, Ankara: Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yayınları.
- ÇELEBİ, Mevlüt. (2002) **Milli Mücadele Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

- GİRGİN, Kemal. (1994) **Hariciye Tarihimiz**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- GÖNLÜBOL, Mehmet. (1995) “Atatürk’ün Dış Politikası, Amaç ve İlkeler”, **Atatürk Yolu**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss.233-277.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-Ömer KÜRKCÜOĞLU. (2000) “Atatürk Dönemi Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss.3-27.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-Cem SAR. (1997) **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Hakimiyet-i Milliye**, 1920.
- KARABEKİR, Kazım. (1960) **İstiklal Harbimiz**, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer. (1978)**Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- MELEK, Kemal. (1978) **Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- ORAN, Baskın. (2002) **Türk Dış Politikası 1919-1980**, C.I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZGİRAY, Ahmet. (1998) “Atatürk ve Dış Politika”, **III. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, C.I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss.217-242.
- ÖZTOPRAK, İzzet. (1989) **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZTOPRAK, İzzet. “Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’in İstifası Meselesi”, **X. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 22-28 Eylül 1986)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.2773-2782.
- ÖZTOPRAK, İzzet. (2000) “Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakerâtı”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss.157-192.
- SELEK, Sabahattin. (2000) **Anadolu İhtilali**, C.II, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- SONYEL, Salahi.R.(1981) “Kurtuluş Savaşında Batı Siyasamız”,**Bellekten**, C.45, Sayı 177, ss.327-417.
- SONYEL, Salahi.R.(1977) “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız”, **Bellekten**, C. XLI, Sayı 164,ss.657-731.
- SONYEL, Salahi.R.(1965) **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- SOYSAL, İsmail.(1965) **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Atlaşmaları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SÖNMEZOĞU, Faruk.(2001) “Kurtuluş Savaşı Dış Politikası”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları.
- TANSEL, Selahattin. (1991) **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.IV, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- TBMM. ZC. C. II**, 1920.
- Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921)**, (1965) C. III, Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- ÜRER, Levent; (2004) “Mustafa Kemal ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Dış Politikası”, Haz: Murat Metinsoy-Mustafa Eroğlu, **Değişen Dünya ve Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, İstanbul: Donkişot Yayınları.
- YERASİMOS, Stefanos. (1978) **Türk- Sovyet İlişkileri**, İstanbul: Gözlem Yayınları.

